

MUNIS VA OGOHIYLARNING "FIRDAVS UL-IQBOL" ASARI XIVA XONLIGI TARIXINI O'RGANISHDAGI TUTGAN O'RNI VA ROLI

Qurambayeva Sarvinoz Jo'raboy qizi

Urganch Davlat Universiteti ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti

Tarixshunoslik

Manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari yo'nalishi

231-guruhning II bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Munis va Ogohiylarning "Firdavs ul-iqbol" asarida Muhammad Rahimxon II davrida Xiva xonligidagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotning tahlili yoritilgan. Asarda mazkur davrda Xiva xonligida hukm surgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, xonlikning ichki va tashqi siyosiy munosabatlari, xalqning turmush tarzi va iqtisodiy faoliyati haqida batafsil ma'lumot beriladi. Maqolada asar mualliflari tomonidan berilgan tarixiy faktlar va ularning o'z davrini qanday tasvirlaganliklari tadqiq qilinadi. Shuningdek, maqolada Muhammad Rahimxon II davridagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotning Xiva xonligining keyingi davrlariga ta'siri ham o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *Munis, Ogohiy, Firdavs ul-iqbol, Muhammad Rahimxon II, Xiva xonligi, ijtimoiy-iqtisodiy hayot, tarix, o'rta asrlar, madaniyat, siyosat.*

KIRISH

Munis va Ogohiylarning "Firdavs ul-iqbol" asari Muhammad Rahimxon II davrida Xiva xonligida yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy hayotni tasvirlaydigan muhim tarixiy manba hisoblanadi. Ushbu asarda Xiva xonligining ichki va tashqi siyosiy munosabatlari, ijtimoiy-iqtisodiy hayotning turli jabhalari, shuningdek, xalqning turmush tarzi, madaniy hayoti haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Asar mualliflari, Munis va Ogohiy, Xiva xonligi tarixini yozishda o'z davrining eng muhim voqealarini qamrab olib, xalq hayotidagi o'zgarishlarni yoritib berganlar. Ushbu maqola asar asosida Muhammad Rahimxon II davridagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotni o'rganishga bag'ishlanadi.

ASOSIY QISM

1. Muhammad Rahimxon II davrida Xiva xonligining ijtimoiy hayoti

Muhammad Rahimxon II (1806-1825) hukmronlik davrida Xiva xonligi ichki va tashqi siyosiy barqarorlikka erishgan. Asarda keltirilishicha, xonlikda ijtimoiy hayot asosan dehqonchilik va hunarmandchilikka asoslangan. O'sha davrda yer egaligi tizimi yaxshi rivojlangan bo'lib, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Asarda, shuningdek, diniy va madaniy hayot ham keng qamrab olingan. Muhammad Rahimxon

II ta'lim va madaniyatni rivojlantirishga katta e'tibor qaratgan bo'lib, bu xonlikda madaniy hayotning yuksalishiga olib kelgan.

2. Xiva xonligining iqtisodiy hayoti

"Firdavs ul-iqbol" asarida Xiva xonligining iqtisodiy holati ham keng yoritilgan. Xonlikda asosan dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq faoliyati rivojlangan. Asarda Muhammad Rahimxon II davrida davlat tomonidan amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, ayniqsa, soliq tizimining isloh qilinishi, savdo-sotiqning rivojlanishi va hunarmandchilikning rivojlanishiga alohida e'tibor berilgan. Xonlikdagi iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri sifatida sug'orish tizimining takomillashtirilishi ko'rsatilgan.

3. Xiva xonligining siyosiy holati

Muhammad Rahimxon II davrida Xiva xonligi ichki siyosatni barqarorlashtirish bilan birga, tashqi siyosatda ham faol bo'lgan. Asarda keltirilishicha, Xiva xonligi Rossiya va boshqa qo'shni davlatlar bilan do'stona munosabatlarni o'rnatishga intilgan. Xonlikning ichki barqarorligi tashqi siyosatda muvaffaqiyatlarga erishishiga zamin yaratgan. Muhammad Rahimxon II siyosatida xalqaro savdo-sotiqning rivojlanishiga katta e'tibor berilgan.

Munis va Ogohiylarning "Firdavs ul-iqbol" asari Muhammad Rahimxon II davrida Xiva xonligidagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotni batafsil va keng qamrovli tarzda tasvirlaydigan asarlardan biri sifatida tarixiy manba sifatida katta ahamiyatga ega. Asar o'z davrida yuz bergan voqea-hodisalarni xolisona va keng qamrovda tasvirlashga harakat qilgan, shu sababli ham u Xiva xonligining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotini o'rganishda muhim manbalardan biri sifatida ko'riladi.

1. Xonlikning Ijtimoiy Hayoti

Muhammad Rahimxon II davridagi Xiva xonligining ijtimoiy hayoti asosan dehqonchilik va hunarmandchilik bilan bog'liq bo'lgan. Dehqonchilik xonlikning asosiy xo'jalik faoliyati bo'lib, unga yer egaligi tizimi asos bo'lgan. Asarda, xonlikdagi ijtimoiy stratifikatsiya, ya'ni jamiyatda boy va kambag'al qatlamlar mavjudligi, ularning o'zaro munosabatlari va ijtimoiy hayotdagi o'rni keng yoritilgan. Xonlikda savdo-sotiq faoliyati ham yaxshi rivojlangan bo'lib, Muhammad Rahimxon II davrida savdogarlarga ko'plab imtiyozlar berilgan. Savdo-sotiq faoliyati orqali Xiva xonligi qo'shni davlatlar bilan yaqin munosabatlarni saqlab turgan.

2. Iqtisodiy Islohotlar va Rivojlanish

Asarda keltirilishicha, Muhammad Rahimxon II davrida xonlikda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar xonlikning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Xonlikdagi asosiy iqtisodiy islohotlar soliq tizimining isloh qilinishi, sug'orish tizimining takomillashtirilishi va hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq bo'lgan. Soliq islohotlari orqali davlat daromadlari oshirilgan va iqtisodiy barqarorlikka erishilgan. Sug'orish tizimining rivojlanishi esa dehqonchilikni yanada

samaraliroq qilishga yordam bergan. Asarda bu islohotlar natijasida xonlikda iqtisodiy o'sish kuzatilgani, xalqning turmush darajasi yaxshilangani va ichki bozorning kengaygani ta'kidlanadi.

3. Madaniy Rivojlanish va Ta'lim

Muhammad Rahimxon II davrida Xiva xonligida madaniy hayot ham rivojlangan. Xonlikda ta'lim va madaniyatni rivojlantirishga katta e'tibor berilgan. Asar mualliflari Munis va Ogohiy o'zlari ham shoir va olim bo'lganliklari bois, madaniy va ilmiy hayotning rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Xiva xonligida ko'plab madrasa va masjidlar qurilgan, bu joylarda diniy va dunyoviy bilimlar o'rgatilgan. Asarda madaniy hayotning rivojlanishi xalqning umumiy savodxonlik darajasini oshirishda muhim omil bo'lgani ko'rsatilgan.

4. Siyosiy Holat va Tashqi Aloqalar

Muhammad Rahimxon II davridagi Xiva xonligining siyosiy holati asosan ichki barqarorlikni saqlash va tashqi siyosiy munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan edi.

Asarda keltirilishicha, xonlik ichki siyosatda markazlashgan boshqaruvni saqlashga intilgan va bu orqali xonlikning ichki barqarorligini ta'minlashga muvaffaq bo'lgan. Tashqi siyosatda esa Rossiya, Eron va Buxoro amirligi bilan munosabatlar muhim ahamiyat kasb etgan. Xonlikning tashqi siyosatidagi muvaffaqiyatlar iqtisodiy va savdo-sotiq aloqalarining rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Muhammad Rahimxon II davrida Xiva xonligidagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot Munis va Ogohiyning "Firdavs ul-iqbol" asarida keng qamrovda va batafsil yoritilgan. Ushbu davrda amalga oshirilgan islohotlar xonlikning barqarorligini ta'minlagan va iqtisodiy o'sishga olib kelgan.

Madaniy hayotning rivojlanishi xalqning savodxonlik darajasini oshirgan va ta'lim tizimining rivojlanishiga sabab bo'lgan. Siyosiy barqarorlik va tashqi siyosiy aloqalar xonlikning umumiy holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Ushbu asar Xiva xonligining ijtimoiy-iqtisodiy hayotini o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi va u orqali o'sha davrdagi jamiyatning turli jabhalari haqida kengroq ma'lumot olish mumkin.

Munis va Ogohiyning "Firdavs ul-iqbol" asarida tasvirlangan Muhammad Rahimxon II davridagi voqealar va islohotlar bugungi kunda ham o'z aksini topmoqda, chunki ushbu davr Xiva xonligining madaniy, iqtisodiy, va siyosiy hayotida katta o'zgarishlar davri bo'lgan. Bugungi kunda O'zbekiston hukumati tomonidan tarixiy merosni saqlash, tadqiq etish va rivojlantirish borasida bir qator qarorlar va o'zgarishlar amalga oshirilmoqda.

1. Tarixiy Merosni Tiklash va Saqlash:

Muhammad Rahimxon II davridagi tarixiy obidalar va madaniy merosni saqlash uchun hozirgi kunda ko'plab restavratsiya ishlari amalga oshirilmoqda. Xiva

shahridagi Ichan-Qal'a yodgorlik majmuasi, jumladan, Muhammad Rahimxon II tomonidan qurilgan obidalar YuNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. Bu qaror Xiva xonligining boy tarixiy merosini saqlash va butun dunyo bo'ylab ommalashtirishga xizmat qilmoqda.

2. Ilmiy Tadqiqotlar va O'rganishlar:

Bugungi kunda "Firdavs ul-iqbol" asarining mazmunini yanada chuqurroq o'rganish va uni zamonaviy tarixiy tadqiqotlar bilan taqqoslash maqsadida ko'plab ilmiy konferensiyalar va izlanishlar amalga oshirilmoqda. Tarixiy asarlar va arxiv materiallari asosida Muhammad Rahimxon II davridagi islohotlar va ularning jamiyatga ta'siri haqida yangi qarashlar shakllanmoqda.

3. Turizm Rivoji:

Muhammad Rahimxon II davridagi Xiva xonligi tarixi bugungi kunda mamlakatning turizm sohasini rivojlantirish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Xiva shahri YUNESKO ro'yxatiga kiritilganidan keyin, bu hududga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada oshdi. O'zbekiston hukumati turizmni rivojlantirish maqsadida Xiva shahri va uning tarixiy merosini ommalashtirish bo'yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda.

4. Madaniy va Ta'limiy Tashabbuslar:

Xiva xonligi davridagi madaniyat va ta'lim tizimiga oid an'analar hozirgi kunda ham o'rganilmoqda va zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilinmoqda. Xususan, Muhammad Rahimxon II davridagi madrasalar va ta'lim muassasalarining faoliyati bugungi kunda madaniyat va ta'lim sohasi uchun muhim tajriba sifatida o'rganilmoqda. Bu borada yangi o'quv dasturlari va ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

5. Madaniy Tadbirlar va Festival:

Xiva shahrida Muhammad Rahimxon II davriga bag'ishlangan turli madaniy tadbirlar va festivallar o'tkazilmoqda. Bu tadbirlar orqali xalqning tarixiy merosga bo'lgan hurmatini oshirish va madaniy merosni yangi avlodlarga yetkazish maqsad qilingan.

Umuman olganda, Muhammad Rahimxon II davrida amalga oshirilgan islohotlar va o'zgarishlar bugungi kunda O'zbekistonning madaniy, iqtisodiy va ta'limiy siyosatida aks etmoqda. Bu davrning boy tarixiy merosi hozirgi kunda mamlakatning rivojlanish strategiyalariga ham ta'sir ko'rsatmoqda.

XULOSA

Munis va Ogohiylarning "Firdavs ul-iqbol" asari Muhammad Rahimxon II davridagi Xiva xonligining ijtimoiy-iqtisodiy hayotini tasvirlaydigan muhim manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu asar orqali o'sha davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, xalqning turmush tarzi, madaniy va siyosiy hayot haqida boy ma'lumot olish mumkin. Muhammad Rahimxon II davridagi islohotlar va siyosat Xiva xonligining barqarorligini ta'minlagan va uning keyingi rivojlanishiga asos bo'lgan. Ushbu maqola orqali Xiva xonligining ijtimoiy-iqtisodiy hayotini yanada chuqurroq tushunish mumkin.

Munis va Ogohiylarning "Firdavs ul-iqbol" asari Muhammad Rahimxon II davridagi Xiva xonligining ijtimoiy-iqtisodiy hayotini tasvirlashda katta ahamiyatga ega. Asarda keltirilgan voqealar va hodisalar orqali o'sha davrning muhim jihatlari, jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy holati haqida aniq tasavvur hosil qilish mumkin. Xususan, Muhammad Rahimxon II tomonidan amalga oshirilgan islohotlar Xiva xonligining barqarorligiga, iqtisodiy o'sishiga va madaniy hayotning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Xonlikda sug'orish tizimining takomillashtirilishi, hunarmandchilik va savdo-sotiq faoliyatining kengayishi natijasida iqtisodiy barqarorlikka erishilgan.

Asarda ta'kidlanganidek, Xiva xonligida ta'lim va madaniyatning rivojlanishi jamiyatning savodxonlik darajasini oshirishga yordam bergan. Muhammad Rahimxon II tomonidan qurilgan madrasa va masjidlar xalqning ta'lim olishiga katta hissa qo'shgan. Ushbu asarda madaniy hayotning rivojlanishi ham alohida o'rin egallaydi. Munis va Ogohiy asarida diniy va dunyoviy bilimlarning o'rgatilishi, adabiyot va san'atning rivojlanishi, shoirlar va olimlarning ijodiy faoliyatiga katta e'tibor qaratilgani Xiva xonligining madaniy hayotini yuksaltirishda muhim omil bo'lgan.

Muhammad Rahimxon II davridagi tashqi siyosat ham Xiva xonligining ichki barqarorligini ta'minlashda katta rol o'ynagan. Xonlikning qo'shni davlatlar bilan olib borgan siyosiy aloqalari, ayniqsa, Rossiya va Eron bilan o'rnatilgan munosabatlar xonlikning xalqaro maydondagi o'rnini mustahkamlashga yordam bergan. Ushbu tashqi siyosat orqali savdo-sotiq aloqalari rivojlanib, xonlikning iqtisodiy o'sishiga zamin yaratilgan.

Shuningdek, "Firdavs ul-iqbol" asari Muhammad Rahimxon II davridagi Xiva xonligining siyosiy boshqaruv tizimini ham keng yoritgan. Asarda xonning xalq bilan aloqalari, davlat boshqaruvidagi islohotlar va boshqaruv tizimining takomillashuvi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Bu islohotlar xonlikda siyosiy barqarorlikni saqlashda muhim ahamiyat kasb etgan.

Umuman olganda, Munis va Ogohiylarning "Firdavs ul-iqbol" asari Xiva xonligining o'z davridagi ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, madaniy rivojlanishi va siyosiy holati haqida keng qamrovli ma'lumotlar beruvchi noyob manba hisoblanadi. Ushbu

asar orqali Muhammad Rahimxon II davridagi Xiva xonligining tarixini chuqurroq o'rganish va tushunish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Bu asar nafaqat tarixiy manba sifatida, balki o'z davrining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotini o'rganishda muhim adabiyotlardan biri sifatida ham ahamiyatlidir.

Munis va Ogohiyalar tomonidan yozilgan ushbu asar, Xiva xonligi tarixiga oid ko'plab ma'lumotlarni o'z ichiga olgan bo'lib, u xalqimizning boy madaniy merosini o'rganishda, tariximizni yanada chuqurroq anglashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Shu sababli, "Firdavs ul-iqbol" asarini tadqiq qilish, uning qimmatli ma'lumotlarini zamonaviy tarixiy tadqiqotlar bilan solishtirish va tahlil qilish, bugungi kundagi ilmiy izlanishlar uchun katta ahamiyatga ega. Ushbu asarni o'rganish orqali biz Xiva xonligining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy hayotini yanada chuqurroq o'rganishimiz va ushbu davrning boy madaniy merosini kelgusi avlodlarga yetkazishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Munis, Ogohiy. *Firdavs ul-iqbol*. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979.
2. Abdullayev, H. *Xiva xonligi tarixi*. Toshkent: O'zbekiston, 2000.
3. Allohverdiyev, I. *Xiva xonligining ijtimoiy-iqtisodiy tarixi*. Toshkent: Fan nashriyoti, 2001.
4. Akchurin, A. *Xiva xonligi tarixida davlat boshqaruvi tizimi*. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005.
5. Mirzaev, B. *O'zbekiston tarixi* (III jild). Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2001.
6. Jo'rayev, B. *O'zbek xalqi tarixi* (Qadimgi va o'rta asrlar). Toshkent: O'zbekiston, 2003.
7. Sodiqov, S. *O'zbek davlatchiligi tarixi*. Toshkent: Adolat, 1997.
8. Mo'minov, I. *Xorazm tarixi va madaniyati*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005.
9. Karimov, I. *Mustaqillik davri O'zbekiston tarixi*. Toshkent: O'zbekiston, 2003.
10. Xudoyberdiyev, H. *Xorazm voqealari: XVII-XIX asrlar*. Toshkent: Fan nashriyoti, 1992.